

Paisatge i benestar individual i social

Yves Luginbühl

En una primera reflexió ràpida i aproximada, la relació entre paisatge i benestar es pot entendre com l'efecte que un paisatge pot causar en un individu o una societat. Un paisatge bell proporcionaria benestar; en canvi, un paisatge lleig no aportaria sinó mal-estar. Tanmateix, aquest tipus de relació es refereix a una concepció del paisatge derivada d'aquella que es va difondre al llarg del segle XIX entre la burgesia europea, segons la qual l'espectacle d'un paisatge bell satisfia el sentit de la vista i provocava una emoció positiva. Avui dia, aquesta relació ja no es pot acceptar en els mateixos termes, ja que la noció de paisatge va experimentar una evolució considerable cap als anys seixanta del segle XX, moment en què va reincorporar-se a l'escena social, tant en l'àmbit de la planificació com en el de la recerca, i va adoptar diverses formes segons els països.

A partir d'aquest període, quan les qüestions ambientals van envair les societats europees, el paisatge va canviar de significat d'una manera progressiva, però també profunda. Gràcies a la recerca, que hi va consagrar nombrosos estudis, va adquirir un paper nou a les societats. En particular, la recerca va fer progressar el coneixement de les percepcions i, sobretot, de les representacions socials, una categoria científica que fins aleshores no s'havia abordat. A més, va modificar el sentit que hi donaven els artistes, en aproximar-lo a l'entorn i relativitzar-ne la dimensió estètica, o, si més no, atorgar-li un lloc diferent del que li assignava la concepció burgesa del segle XIX, i ampliar els vincles que el paisatge té amb l'àmbit de les sensibilitats socials.

Cal, doncs, precisar amb cura les condicions en què s'afirma que el paisatge pot contribuir al benestar individual i social. Així mateix, és essencial revisar la noció de benestar, sense considerar que el benestar només té a veure amb la noció de confort o de salut, com el conceben l'Organització per a la Cooperació i el Desenvolupament Econòmic (OCDE) o l'Organització Mundial

de la Salut (OMS). El benestar no es redueix a allò que proporciona l'increment del producte interior brut (PIB), com afirmen aquests organismes internacionals; tampoc no es limita a la salut ni, per tant, a la noció de confort corporal i emocional. Aquestes darreres concepcions provenen, d'una banda, del col·lectiu dels economistes, per a qui la millora de les condicions de vida només es produeix per l'augment dels ingressos i, per tant, mostren una visió materialista de la vida; i de l'altra, del sector sanitari, que assimila el benestar a la salut, tant fisiològica com psíquica. És quan intentem articular aquestes dues visions del món que ens podem apropar a una definició del benestar que vagi més enllà de la pura dimensió material i de la mera faceta psicofisiològica. L'alternativa que inclou una reflexió sobre la relació dels individus i les societats amb el paisatge és esperançadora, però sempre amb la condició de no quedar-se en aquesta accepció visual i formal del paisatge, encara molt present en l'àmbit del planejament del territori i en determinats cercles científics.

El paisatge: un objectiu de benestar individual i social sovint defugit

La història ens ha ensenyat que d'ençà que els humans poblen la terra, el principal objectiu de l'activitat social (individual o col·lectiva) ha estat organitzar l'espai, a fi de millorar les condicions de vida de les persones. Malgrat que s'hagin pogut produir desviacions, i que en la majoria dels casos els factors econòmics hagin prevalgut per sobre de consideracions allunyades de les contingències materials, el propòsit últim de les activitats productives, constructives i comunicatives ha consistit a millorar l'eficàcia dels sistemes tècnics, polítics i socials. En efecte, observant les dinàmiques paisatgístiques a llarg termini, s'evidencia l'orientació de les activitats vers el progrés, una paraula avui dia pràcticament desterrada del llenguatge social. Sens dubte, el progrés ha estat massa vinculat a la visió marxista del món, i la societat ha

trobat altres termes per designar un desenvolupament que convergeixi en la millora de les condicions de vida dels humans a la Terra: equitat i desenvolupament sostenible, sobretot.

Arran de les pressions exercides per determinats grups de poder, s'ha produït una desviació d'aquest últim propòsit, és a dir, l'avenç vers el progrés en el planejament del territori, fet que ha donat lloc a paisatges que, sense cap mena de dubte, no representen una expressió del benestar, sinó més aviat del malestar. Efectivament, són molts els factors que intervenen en les dinàmiques del paisatge i que permeten comprendre la seva degradació, que en definitiva és el resultat de transformacions que no vetllen per l'interès general, sinó pel dels grups que actuen únicament a partir d'objectius sectorials o corporatius, sense tenir en compte totes les dimensions del planejament del territori.

Com a punt de partida, tornem a allò que ha representat el paisatge després que emergís als països d'Europa occidental. Encara que no compartim la concepció de l'escola de pensament culturalista, que afirma que abans que el terme aparegués a les llengües europees les societats no podien expressar sensibilitat envers allò que les envoltava, val a dir que el terme, incorporat a la llengua flamenca al segle XV, aportava un significat que representava amb exactitud l'expressió d'una utopia social, la que emmarca els territoris ordenats amb un objectiu de prosperitat i de millors condicions de vida.

Abans d'aquesta invenció semàntica costa afirmar que les societats europees no perseguissin la concepció i elaboració d'un entorn que satisfés determinats desigs de les poblacions. Un cop més, és evident que certs grups socials van intentar apropiarse del sòl només per al seu benefici. Tant a l'antiguitat com durant l'edat mitjana, les elits polítiques i religioses van abusar del seu poder, només per al seu propi privilegi. Sovint relegaven a l'ostracisme i, gairebé sempre, a la més absoluta misèria les masses camperoles o urbanes. Ara bé, la idea del planejament del territori no estava exempta d'objectius més generals, que s'haurien pogut compartir millor. Hi havia sentit del paisatge, tot i que no

existís una paraula per designar-lo. Per comprovar-ho, només cal observar determinats emplaçaments antics, ciutats o territoris medievals. No obstant això, els sistemes polítics i econòmics eren obra del poder polític, i el seu objectiu general no era la millora de les condicions de vida del conjunt de la població. El més habitual era que els sistemes fossin injustos i desiguals, o fins i tot que comportessin concepcions de l'economia incompatibles amb l'augment del benestar material de la major part de la població. El sistema econòmic agrari medieval (basat en el privilegi reservat als senyors, bisbes o ordes monàstics, pel que fa a la propietat del sòl, la concessió de terres col·lectives a la pagesia i la preeminència del cultiu de cereals sobre la ramaderia) no podia esperonar una agricultura moderna que garantís una alimentació equilibrada de glúcids, lípids i proteïnes. Es conreava blat i sègol, destinats a una alimentació a base de pa o de farinetes, en què la carn ocupava un lloc molt secundari en la dieta, i estava sobretot reservada a l'elit, l'aristocràcia, als grups rics del clericat o a la burgesia. La ramaderia es practicava a les terres col·lectives o als espais que no estaven cultivats, landes o boscos. La regla general era el dret de pastura, sistema que obligava cada camperol a deixar el seu camp obert, perquè els animals poguessin alimentar-se de les restes de les collites o de les herbes dels camps en guaret. La gran majoria de la població només consumia carn un cop per setmana o, fins i tot, un cop al mes. El creixement demogràfic de l'edat mitjana incitava a augmentar les superfícies sembrades en detriment de la producció de bestiar, fet que no contribuïa a millorar l'alimentació de la població.

Per això, des del Renaixement, els agrònoms van voler modificar el sistema agrari i van recomanar la propietat individual del sòl i la pràctica de la ramaderia, que, a més, feia factible adobar les terres conreades. Tanmateix, caldria esperar fins al segle XVIII perquè el sistema agrari es modifiqués, fonamentalment mitjançant la instauració de la propietat individual del sòl, la qual cosa va permetre el desenvolupament de la ramaderia, més enllà dels cultius. De mica en mica, les poblacions van accedir a una dieta

més equilibrada, en què la carn va passar a ocupar un lloc més destacat que antany. És clar que aquest progrés, des del punt de vista de la salut de les societats, no pot per si sol resoldre la qüestió de la relació entre paisatge i benestar. No respon més que a una part (contingent) de la qüestió plantejada, relacionada amb la concepció material del benestar assimilat a una millor alimentació.

Imatge 1. Arreu es troben exemples de paisatges modelats per l'ésser humà amb l'objectiu de millorar el seu benestar.

Cal, per tant, anar més enllà. Sobretot, cal explorar els esforços de les societats per ordenar el paisatge, a fi de satisfer millor les necessitats essencials, però també de respondre a aquells anhels que tenen menys relació amb la natura física. En observar com s'han bastit els habitatges, com s'han orientat segons l'exposició als elements del clima, la naturalesa del sòl, l'escorrentia o la vegetació, es fa evident la cerca de localitzacions geogràfiques favorables al desenvolupament dels individus o dels grups i al gaudi de la natura. Hi ha tot d'exemples arreu, on la posició dels habitatges, els modes de construcció i els ordenaments dels parcs i jardins palesen aquesta cerca de benestar que el paisatge

brinda als qui l'han modelat. Mai no es podrà dir que l'única motivació d'aquests planificadors de l'espai, camperols, burgesos i artesans, fos material. També hi havia quelcom de simbòlic, d'estètic, d'afectiu, en aquestes inversions que mobilitzaven alhora mitjans (financers i tècnics), invenció i creativitat. Aquests detalls, aquests espurneigs, revelen que una casa no estava feta només per resguardar-s'hi, que un hort no era exclusivament per alimentar-se'n, que un marge vegetal no s'havia creat únicament per protegir-se o delimitar el propi camp. També hi havia l'esperança de viure millor, de trobar moments en què es pogués interrompre la feina i dirigir l'esguard a la llunyania o a la vall, dellà els cims, i emprendre una ruta imaginària sense cap motiu concret. O potser el càlcul del pendent del camí d'accés a la llar es decidia segons el plaer que pogués aportar la passejada, el moment en què s'interrompés el trajecte per gaudir d'un espectacle, d'un perfum, de la joia de reconèixer-se en l'obra realitzada.

En efecte, com escrivia el geògraf Elisée Reclus l'any 1866, el paisatge era, sobretot, allò que l'ésser humà, en tant que individu, i l'ésser humà, en tant que subjecte social, era capaç de reconèixer en l'obra comuna (Reclus, 1866): la satisfacció de retrobar, en l'espectacle de la natura ordenada, la seva pròpia empremta, les seves pròpies esperances d'una vida millor; poder descobrir en un paisatge el seu propi rastre: "Vet aquí el que jo he contribuït a condicionar, pel bé de la col·lectivitat, pel meu propi bé i el dels meus descendents" (Reclus, 1866: p. 352-381). Construir per a un futur que imaginem millor. Plantejar-se una utopia possible. És aquí, sens dubte, on rau una de les claus del benestar individual i social.

A més, els quadres que alguns artistes van pintar per representar paisatges estan marcats per aquestes idees utòpiques d'un paisatge de joia i benestar, mentre que les realitats socials de les èpoques a les quals pertanyen aquestes obres són ben lluny d'una vida a recer de la desgràcia o la misèria. L'obra més representativa d'aquesta utopia social és, sens dubte, els cèlebres frescs que Ambrogio Lorenzetti va pintar al segle XVI en les parets de l'Ajunta-

ment de Siena. Els frescs *Al·legories del bon i mal govern* plasmen perfectament el paisatge somiat pels qui ostentaven el poder en una societat encara lluny de la democràcia.

Els frescs són evidentment una representació caricaturesca però mostren bé la diferència entre els territoris dirigits pel bon govern i els dirigits pel mal govern. Per una banda, l'obra il·lustra un paisatge alhora rural i urbà (si bé el terme encara no existeix en italià) que expressa la prosperitat, l'activitat dels camperols, dels artesans i dels comerciants, la pau, quan el Duc surt de la ciutat per examinar l'estat del territori sota la seva jurisdicció. El bon govern es representa mitjançant el senyor i dos personatges essencials: la pau i la justícia. L'escena del bon govern és una imatge de progrés. El bon govern és el que sap impartir justícia per fer regnar la pau. En aquest fresc, Ambrogio Lorenzetti va escriure amb lletres d'or les qualitats del bon govern: justícia, temperància i pau.

En contraposició, hi ha el mal govern, representat per un individu vestit de negre i de vermell, amb l'aspecte del diable i envoltat de personatges tèrbols i d'animals fantàstics o repulsius. Els vicis del mal govern també es plasmen a l'obra i són, especialment, l'orgull, la injustícia i l'avarícia. El territori urbà del mal govern és una ciutat lliurada al pillatge i al crim. El camp és pastura de la guerra, els pobles es convulsionen i no s'hi veu cap rastre d'activitat. El mal govern és, per tant, aquell incapaç de fer regnar la pau i la justícia, el que deixa el paisatge a mercè dels saquejadors i dels assassins.

Definitivament, aquests frescs són una lliçó del pintor als notables de la ciutat de Siena, quan aquesta estava en guerra amb la veïna Florència i els exèrcits devastaven els camps i els pobles. El tema escollit per Ambrogio Lorenzetti no està directament relacionat amb el benestar de la societat sienesa; els frescs donen a entendre que en un règim polític no democràtic, sinó dependent d'un poder absolut, el poder ha de tenir capacitat per fer regnar la pau i la justícia, que són condicions favorables al benestar, que es perceben en el paisatge. És evident que en l'obra no regna la

igualtat: els burgesos rics ballen mentre els camperols i els artesans treballen. En aquest cas, el benestar està relacionat amb el manteniment del poder establert. Es basa en una determinada visió utòpica de la societat.

És la dimensió utòpica del paisatge el que permet establir el vincle entre benestar i paisatge. En entrevistes a habitants de diverses regions de França,¹ s'ha pogut constatar que el primer significat del paisatge està justament relacionat amb el seu valor utòpic: a priori, segons la gran majoria dels enquestats, el paisatge no pot ser lleig. És, en primer lloc, bell, i gràcies a aquesta bellesa adquireix la dimensió utòpica.

El paisatge: una harmonia, un moment en què els sentits s'expressen i es desborda allò que és imaginari

L'harmonia dels paisatges

La gran majoria dels individus entenen la bellesa del paisatge com una harmonia. El significat d'aquesta harmonia, però, retorna el paisatge a la seva dimensió utòpica: l'harmonia no és només l'harmonia estètica o formal. També és l'harmonia de l'ésser humà amb la natura, i en aquest cas expressa la dimensió ecològica del paisatge; a més, és harmonia social, és a dir, l'harmonia entre humans a la Terra. És aquí on hom retroba l'obra comuna, l'empremta de la qual cerca la humanitat, com ja havia entès bé Elisée Reclus l'any 1866. Així doncs, mitjançant aquestes tres dimensions, la filosòfica, la social i l'ecològica, el paisatge permet forjar una relació amb el benestar.

Primerament, el benestar té un sentit espiritual: la satisfacció mental per una estètica que remet a un sentit més ampli que el de la combinació de formes. El paisatge pot ser bucòlic, pastoral, i evocar alguns dels grans mites de l'antiguitat o de la cristiandat: el pastor que condueix el ramat cap a pastures verdes i ai-

¹ Enquestes dutes a terme pel Ministeri de Medi Ambient l'any 1998. Vegeu també Luginbühl, 2001b.

gües tranquil·les. També pot ser sublim, l'expressió de la victòria humana sobre la por que li inspira la natura. Pot ser pintoresc, digne de pintar-se, d'elevant-se a la categoria d'objecte artístic. D'aquesta manera, el benestar esdevé l'expressió d'una satisfacció espiritual, la de trobar en el paisatge un conjunt de models que tenen sentit a les societats europees, que evoquen una cultura compartida. El benestar és allò que l'individu experimenta quan hi retroba les arrels estètiques de la seva pròpia cultura, la que han afaïçonat conjuntament, sobretot, la literatura, la religió i la pintura. En el nostre cas una cultura europea que mai no és idèntica a la de la resta de continents i que forma part de la identitat d'Europa.

En aquesta dimensió espiritual del benestar, el paisatge pot acomplir una altra missió, que coincideix amb l'esmentada anteriorment, i que rememora el sentit d'una obra col·lectiva. Un dels valors del paisatge és, efectivament, la llibertat: la llibertat per poder donar-li forma segons les pròpies necessitats o anhels. Aquest és el valor que la pagesia reivindica més en afirmar que allò que dona forma als paisatges és, sobretot, el seu ús social i productiu. Tanmateix, la pagesia vol modelar el paisatge al seu gust, sense totes les limitacions que les lleis ambientals i paisatgístiques li imposen i, en particular, les emeses pels reglaments europeus.

El segon sentit del valor de la llibertat que simbolitza el paisatge és el de la possibilitat de gaudir de la natura i dels seus recursos sense entrebancs. Qui més manifesta aquest anhel són els joves: el paisatge només aporta benestar si se'n pot gaudir, sense un ordre constrenyedor. Vet aquí el sentiment que experimenten particularment els excursionistes amants de la muntanya, quan sembla que la natura se'ls lliura, amb absoluta llibertat, sense que l'ordre necessari per a l'organització social obstaculitzi la sensació de ser lliures sense traves.

Els sentits indicadors del benestar

El benestar també es pot concebre com la satisfacció de què frueix un individu a través de les sensacions experimentades, és a dir, mitjançant els sentits. Al mateix temps, els sentits humans i el paisatge estan relacionats. En el cas del sentit de la vista, aquesta relació sembla evident, i remet a la qüestió de la bellesa o la lletjor: un paisatge agradable aporta una sensació satisfactòria, atès que pertany a la categoria dels models paisatgístics esmentats anteriorment; en canvi, un paisatge que no respongui a aquests patrons es considera degradat o lleig, i proporciona una sensació insatisfactòria. Aquest benestar, però, és d'ordre cultural. Hi ha investigadors que han volgut establir el vincle entre els trets d'un paisatge i la satisfacció de l'observador a través dels colors o les formes. És aleshores que es planteja la qüestió de la percepció. És un camí difícil d'explorar, atès que no es pot emprendre sense tenir en compte determinants d'ordre cultural, és a dir, models paisatgístics elaborats històricament; remet al procés que hem comentat anteriorment. Encara no s'ha demostrat que els colors i les formes, independentment de la cultura paisatgística, puguin ser, per ells mateixos, fonts de benestar. Potser es podrien assolir resultats des del punt de vista de la psicologia ambiental. Tanmateix, sempre serà difícil separar els trets intrínsecs dels paisatges dels vinculats a la cultura.

La qüestió de la influència dels sentits humans (el tacte, l'olfacte i el gust) és, en certa manera, més interessant a l'hora d'abordar aquesta relació entre paisatge i benestar. En efecte, les enquestes realitzades revelen que l'apreciació d'un paisatge depèn també de les sensacions que proporcionen la resta de sentits, no només el de la vista. El tacte intervé en la sensació experimentada en contacte amb la matèria natural. Per exemple, el fet de caminar per un sòl d'un tipus determinat pot desencadenar la sensació satisfactòria en l'apreciació d'un paisatge. No cal dir que, en avançar sobre un sòl pedregós, pot canviar la impressió de benestar que aporta un paisatge. A la badia del Mont Saint-Michel, a França, els individus enquestats sovint fan al·lusió a les platges

de sorra fina amb restes de petxines que s'escola a l'interior de les sabates o entre els dits dels peus i molesta a l'hora de caminar; també esmenten la por que senten per ser engolits per les arenes movedisses, un fenomen ben conegut en aquesta badia.

Imatge 2. La vegetació espinosa pot provocar en alguns individus una sensació desagradable i influir en la percepció que es té d'un determinat paisatge.

El contacte amb la vegetació també hi intervé: una vegetació espinosa pot transformar la idea que l'individu es forma del paisatge que descobreix. Les punxes poden provocar una sensació desagradable i, fins i tot, arribar a inspirar temor. No obstant això, en aquest cas també és difícil distingir allò que és estrictament psicològic del que és cultural, perquè les espines remetent a mites relacionats amb el cos esquinçat, amb la ferida. Es podrien multiplicar els exemples d'aquesta mena fins i tot a la ciutat, com quan es camina sobre paviments asfaltats que, en èpoques de molta calor, incomoden el vianant i poden modificar la percepció de tot el paisatge urbà.

Així mateix, el sentit de l'olfacte també influeix en l'apreciació d'un paisatge i en el benestar que se'n pot obtenir. La imatge d'un paisatge bucòlic pot invertir-se si s'hi detecten males olors.

Aquest és, sobretot, el cas de les regions europees on la ramaderia intensiva està molt desenvolupada i s'escampen residus animals pels camps. En aquest sentit, l'exemple de la Bretanya és revelador: sovint s'aprecia l'assimilació al model pastoral del paisatge, però la freqüència de les pudors en devalua la imatge. I és que aquesta imatge enceta un procés de reflexió espontània sobre la contaminació de l'aigua pels nitrats. Les enquestes de la badia del Mont Saint-Michel² citades anteriorment també mostren que la freqüència amb què es percep l'olor de purins intervé en l'apreciació del paisatge, un paisatge que, tanmateix, la UNESCO ha declarat Patrimoni de la Humanitat. En efecte, els habitants no vinculats a la pagesia es queixen d'aquestes pudors, que adquireixen, per tant, un sentit negatiu. L'olor de la mar, en canvi, intervé en el sentit contrari. A les novel·les de l'escriptor francès Jean Giono (2008 [1953]), que transcorren a la Provença, l'escriptor remet tot sovint als perfums de la garriga (pi, lavanda, farigola) i als cants de les cigales. En alguns poemes espanyols s'esmenta la flaire del gessamí o de les flors dels llimoners dels jardins andalusos.

En el cas dels sons, pot fer-se una reflexió semblant. Al segle XVIII, els escriptors que descobrien els paisatges de les muntanyes alpines suïsses evocaven el so de les esquelles de les vaques, que augmentaven la sensació de bellesa dels paisatges. En canvi, un soroll que no sembli "natural" pot alterar l'apreciació que hom compon d'un paisatge. Tornem al cas de la badia del Mont Saint-Michel. Els enquestats al·ludeixen al brogit dels vehicles que circulen per una via ràpida pròxima al litoral, o fins i tot al brunzit dels helicòpters de salvament i vigilància de la badia, que pertorben la impressió de bellesa sublim del paisatge. Es pot extreure la mateixa reflexió dels barris urbans on alguns habitants assimilen la degradació del paisatge al renou dels vehicles o dels grups de joves.

² La badia del Mont Saint-Michel es troba entre Normandia i Bretanya. La ramaderia intensiva de porcs o aviram és molt habitual en aquesta zona, com també la pràctica d'escampar purins. Tot plegat contribueix a envair l'atmosfera de pudors nauseabundes.

La relació entre el paisatge i el sentit del gust no és tan directa. Tanmateix, el gust es vincula amb el paisatge a través dels productes alimentaris, com els vins o els formatges. A més, la publicitat en fa un ús extensiu: un vi acostuma a associar-se al paisatge de les vinyes d'on ha sortit, com si hi hagués una relació directa entre el gust del vi i les formes del paisatge. Efectivament aquesta relació existeix, com a la vinya de Borgonya, on cada parcel·la dóna un vi concret que els experts o els vinyaters saben reconèixer: a una parcel·la se li atribueix un sabor de vi particular, afruitat, mentre que la del costat proporciona un vi de gust més mineral. Una empresa productora d'un formatge francès, el Saint-Nectaire, va fer publicitat del producte amb anuncis en què la imatge del paisatge verdejant dels volcans de l'Alvèrnia s'associava al gust del formatge.

Contribuir a elaborar el paisatge

Com ja s'ha comentat abans, a l'ésser humà li agrada reconèixer-se en el paisatge on viu, retrobar-hi la seva empremta. Al llarg dels tres darrers decennis a Europa, el planejament del territori no ha anat en aquesta direcció. Molt temps enrere, gràcies a la gran expansió de l'edat mitjana, determinats grups socials van adquirir una llibertat relativa pel que fa al poder senyorial o eclesiàstic, així com la possibilitat d'ordenar a la seva manera els territoris conquerits. Potser també és el cas de la colonització de les terres d'Amèrica, si bé aquesta colonització sempre es va exercir en contra dels indígenes. Aquesta conquesta es podria equiparar amb la del continent africà, mitjançant les grans campanyes d'apropiació de les terres que van tenir lloc al llarg del segle XIX, quan el planejament del territori es va dur a terme sense tenir gens en compte les pràctiques socials dels pobles que ja hi vivien.

En comentar els processos de planejament amb els habitants d'un indret, sigui quin sigui, s'observa clarament que la gran majoria hauria volgut que se'ls impliqués més sovint en les decisions que afecten el seu entorn. El que primer reivindiquen és l'atenció del món polític. Els habitants senten que no se'ls

escolta, i, tot sovint, que se'ls enganya. Per a la majoria, les decisions polítiques no aspiren a millorar el seu entorn, sinó que responen a objectius econòmics que només els afecten indirectament. I, tanmateix, el que més desitgen és que se'ls tracti com a subjectes responsables i dignes de l'interès de la classe política. Aquesta exigència d'atenció i d'un planejament que respongui als seus desigs constitueix un factor innegable de benestar, tant individual com col·lectiu.

No obstant això, és indiscutible que, tot i la tendència favorable de la implicació ciutadana en els processos de decisió, les regles que precedeixen el planejament del territori i, per tant, la transformació paisatgística, no són transparents, ni es justifiquen pels arguments que tenen en compte els anhels o les representacions dels individus. La majoria dels paisatges contemporanis expressen més malestar que benestar; no és gens estrany, doncs, que tot allò relacionat amb el planejament territorial o urbanístic generi tantes discussions i dificultats.

Les dinàmiques del malestar

No pretenem dibuixar un panorama lúgubre i catastròfic de la situació actual dels paisatges europeus. Tot i això, cal reconèixer que, al llarg dels seixanta darrers anys, aquests s'han transformat a marxes forçades, sens dubte amb més intensitat que durant el període més actiu de les grans rompudes de l'edat mitjana, fins al punt que moltes transformacions semblen irreversibles, tret que s'hi inverteixin mitjans considerables. Aquestes transformacions afecten alhora els paisatges rurals i els urbans, i no s'han orientat a l'augment del benestar individual i social.

Avui dia, els paisatges rurals són el resultat de la cerca de la productivitat: la mecanització de la producció ha comportat la necessitat d'ampliar el plànol parcel·lari, per encabir-hi màquines cada cop més grans i potents. Aquesta racionalització de l'espai agrari ha provocat la desaparició de gran quantitat de marges arbrats, de boscanys que contribuïen a la diversitat dels paisatges i a la biodiversitat, i també ha comportat l'augment del consum

d'energia (energia fòssil, és clar) en la producció agrícola. Sobre-tot, però, ha implicat una modificació del paisatge rural, atès que ha provocat la desaparició de pràcticament tot allò que remetia als models pastoral i bucòlic, referències essencials del paisatge europeu. Aquestes referències signifiquen alhora un benestar sensorial (especialment en el cas del model bucòlic) i un benestar des del punt de vista d'una bona gestió de la natura, entre el prat i el bosc. Avui als camps ja no hi ha els perfums que aportava la diversitat de la flora. La ramaderia industrial genera olors que doten als paisatges rurals de la imatge d'una agricultura apartada de la seva funció com a gestora de la natura. Encara que l'agricultura produeixi aliments, els esdeveniments de fa uns anys protagonitzats per la malaltia de les vaques boges,³ la febre porcina i la febre aftosa n'han modificat la significació.

Els paisatges creats per l'agricultura intensiva de les regions litorals de la Mediterrània, on s'han aixecat hivernacles de plàstic per cultivar-hi fruites i hortalisses, representen un dels extrems d'aquest malestar. Aquesta forma de producció no només genera paisatges d'una estètica més que discutible, sinó que, a més, els cicles productius que s'hi practiquen, destinats a recol·lectar fora de temporada i permetre més d'una collita anual, es troben a les antípodes d'una bona gestió del medi natural i estan tenint conseqüències per a aquests entorns. Arran de l'ús indiscriminat de l'aigua i de la seva captació de les capes freàtiques, l'aigua se salinitza; els paràsits, en un mitjà viciat, es desenvolupen i esdevenen resistents als productes fitosanitaris. Les condicions de vida dels treballadors no tenen res a veure amb el benestar: ingressos minsos; treball incessant sota temperatures gairebé insuportables i una atmosfera envaïda per productes tòxics; lloguer d'obriers sense contracte, sovint immigrants clandestins. No cal seguir enumerant aquestes experiències desafortunades que sovint han estat notícia a la majoria dels països mediterranis.

3 Encefalopatia espongiforme bovina (EEB).

La producció intensiva ha destruït la imatge mítica del paisatge agrícola on se suposava que el pagès produïa aliments sans i mantenia la natura com un “bon pare de família”. Evidentment, cal ser conscients que la imatge del paisatge que s’ha devaluat als ulls dels habitants de les ciutats (els majoritaris a Europa) està construïda sobre la creença d’un món rural bucòlic i pastoral que certament es recolza, en part, en la realitat. Tanmateix, també és cert que els camperols d’abans no gestionaven la natura a la perfecció i els camps desprenien tot sovint pudor de fems o altres flaires desagradables.

D’altra banda, les enquestes realitzades revelen clarament que, per a la gran majoria dels habitants de les ciutats, avui dia, el paisatge té un contingut més natural que campestre, i el primer apareix com a paisatge preferit pels residents a les ciutats europees. La natura ha suplantat el camp, perquè la natura es considera pura, mentre que les pràctiques agrícoles modernes han introduït al camp tècniques industrials que l’han desnaturalitzat. Això no vol dir, però, que el món rural s’hagi esborrat del tot: ha passat a ser un món nostàlgic, d’altres temps, quan qui donava forma al paisatge era el pagès, no un empresari agrícola. També és significatiu el fet que els individus més grans associen més el camp al terme “paisatge”; i, per a ells, els estris del camp, les rutes, les parcel·lacions, són sinònim de confort. Entre els joves, passa el contrari: el paisatge constitueix una natura exempta de les pràctiques agrícoles modernes, que la perverteixen. Les infraestructures i les construccions han degradat el paisatge, que ja no és natural.

Aquestes representacions socials es reproduïxen en parlar de la ciutat, l’antítesi de la natura per essència. Es podria acceptar com paisatge urbà la ciutat tradicional, monumental, mentre que l’espai urbà amb grans immobles és el símbol de la violència, de la delinqüència i del malestar. Alhora, però, en el cas dels joves, els centres comercials adquireixen valor paisatgístic, perquè són llocs de consum i sociabilitat del grup. La ciutat del benestar seria un indret sense constriccions, els habitants del qual viurien amb

seny, i on el barri esdevindria el primer lloc d'establiment de lligams entre persones. Aquí és on es troba la dimensió social del paisatge, d'harmonia entre humans.

Imatge 3. El paisatge preferit per la majoria dels habitants de les ciutats és la natura exempta de pràctiques agrícoles modernes.

És a causa del que s'ha expressat anteriorment que les experiències de participació ciutadana sobre la transformació del paisatge, tant urbà com rural, gaudeixen de tant èxit. No obstant això, encara són massa poc habituals, i valdria la pena impulsar-ne més. Avui dia, és el benefici procedent de l'activitat immobiliària el factor que més incideix en la forma d'una ciutat. Els espais públics són els únics indrets on els poders públics inverteixen esforços per retornar el sentit del benestar individual i col·lectiu a la ciutat, incloent-hi viles i pobles. De la mateixa manera, la cerca de beneficis econòmics inspira també l'agricultura actual, les produccions de la qual es decideixen segons la seva cotització al mercat mundial i l'obtenció de primes concedides per les polítiques agrícoles.

L'interès per participar en la planificació del paisatge esdevé un senyal positiu per a la millora del benestar. En certa mane-

ra, és una manifestació de dignitat i llibertat dels individus. En aquest sentit, el Conveni europeu del paisatge, que preconitza la participació pública en els processos de transformació dels paisatges, i en qualsevol decisió que impliqui procediments d'ordenació, gestió o protecció, és favorable a aquest punt de vista i, per tant, al desenvolupament del benestar.

Es desenvolupa, doncs, una concepció del tot nova del planejament dels paisatges, que no té res a veure amb la que era i és, encara avui, la més habitual. La idea fonamental que inspira els fundadors del Conveni europeu del paisatge es basa en la concepció d'una "societat reflexiva", on el debat entre el món polític, l'àmbit científic, els experts i la societat civil és la regla que precedeix tota decisió. Es tracta d'una altra visió del funcionament de la democràcia, fins aleshores basada en el principi de la representativitat política, mitjançant l'elecció d'un cos de representants del poble. Ara bé, tot i que la democràcia continua sent el principi fonamental, aquesta es pot temperar mitjançant la democràcia participativa, segons la qual tot ciutadà pot intervenir al debat i influir en les decisions que només han de prendre els escollits pel poble. És en aquest sentit que es pot construir una reflexió col·lectiva de recerca del benestar en paisatges concebuts i imaginats pel conjunt dels qui els viuen.

Referències bibliogràfiques

BECK, Corinne; LUGINBÜHL, Yves; MUXART, Tatiana (2006). *Temps et espaces des crises environnementales*. Versailles: Éditions Quae. (Indisciplines).

BUIJS Arjen; PEDROLI, Bas; LUGINBÜHL, Yves (2006). "From hiking through farmland to farming in a leisure landscape: Changing social perceptions of the European landscape", *Landscape Ecology*, vol. 21, núm. 3 (abril 2006), p. 375-389.

GIONO, Jean (2008). *L'home que plantava arbres*. Barcelona: Viena. [Títol original *L'homme qui plantait des arbres*, 1953].

LUGINBÜHL, Yves (1998), "Symbolique et matérialité du paysage", *Le paysage entre culture et nature*, número especial de la *Revue d'Économie Méridionale*, vol. 46, núm. 183, 3/98 vol. 46, p. 235-245.

--- (2001a). *La demande sociale de paysage, rapport pour le Conseil National du Paysage, ministère de l'Aménagement du Territoire et de l'Environnement* [en línia].

<<http://lesrapports.ladocumentationfrancaise.fr/BRP/014000726/0000.pdf>> [consulta: 24.01.2008]

--- (2001b). "Paysage modèle et modèles de paysages", dins *L'environnement, question sociale*. París: Editions Odile Jacob, p. 49-56.

--- (2003). "Jardins de tous les désirs d'Europe centrale", *Les Carnets du Paysage, Actes-Sud ENSP*, núm. 9 i 10, (juny 2003) p. 228-258.

--- (dir.) (2007). *Nouvelles urbanités, nouvelles ruralités en Europe*. Brussel·les: Éditions Peter Lang.

RECLUS, Elisée (1866). "Du sentiment de la nature dans les sociétés modernes", *Revue des Deux Mondes*, núm. 63, 15 mai 1866, p. 352-381.